

Η ΥΠΕΡΤΑΤΗ ΨΥΧΗ *

ΥΠΑΡΧΕΙ ΔΙΑΦΟΡΑ ανάμεσα στη μια και στην άλλη συναισθηματική μας κατάσταση σχετικά με τη βαθύτερη σημασία που έχουν και τις παρεπόμενές τους συνέπειες. Ἡ πίστη ἀργὰ και ποῦ μᾶς ἐπισκέπτεται ἐνώ ἡ ἀπιστία εἶναι ὁ παντοτινός μας σύντροφος. Ὡστόσο οἱ στιγμές τῆς ἐνόρασης ἔχουν μιὰ τέτοια βαθύτητα, ποῦ μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ τῆς δώσουμε περισσότερη προσοχή ἀπ' ὅση δίνουμε σ' ὅλες μαζί τις ἄλλες μας ἐμπειρίες. Γιὰ τοῦτο και τὸ συνηθισμένο ἐπιχείρημα ποῦ προσπαθεῖ ν' ἀποστομώσει ὄσους τρέφουν ὑπερβολικὲς ἐλπίδες γιὰ τὸν ἄνθρωπο, δηλαδή τὸ ἐπιχείρημα ποῦ ἐπικαλεῖται γιὰ μαρτυρία τὴν κοινὴν πείρα, ἀποδείχνεται σαθρὸ και ἀτελεσφόρητο. Πάντα μέσα μας μιὰ δυνατώτερη ἐλπίδα κατανικᾷ τὴν ἀπελπισία. Χαρίζουμε τὸ παρελθόν σ' ἐκεῖνον ποῦ τὸ χρειάζεται γιὰ νὰ στηρίξει τις ἀντιρρήσεις του, και ἐμεῖς ἐξακολουθοῦμε νὰ ἐλπίζουμε. Ἔχει χρέος, ἀν εἶναι τίμιος, νὰ ἐξηγήσει αὐτῆς τὴν ἐλπίδα. Παραδεχόμεστε πῶς ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ εἶναι μίζερη, μὰ ποιό εἶναι τὸ κίνητρο ποῦ μᾶς σπρώχνει νὰ κάνουμε αὐτὴ τὴ διαπίστωση; Ποιὰ εἶναι ἡ ἀφορμὴ τῆς ἀσίγαστης αὐτῆς πικρίας μας, τῆς προαιωνιάς μας ἀνικανοποίησης; Τί ἄλλο ἀντιπροσωπεύει αὐτὸ τὸ γενικὸ αἶσθημα τῆς ἀνεπάρκειας και τῆς ἀγνοιάς μας ἀν ὄχι ἓνα ἰδιότυπο μέσο μετὰ τὸ ὁποῖο ἡ αἰώνια ψυχὴ ἐκδηλώνει τὴν παρουσία της; Γιὰτί νὰ νιώθουμε ὑποσυνειδητά μας πῶς ἡ πραγματικὴ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου δὲ γράφτηκε ποτὲ και ἀφήνουμε νὰ πέσουν στὴ λησμοσύνη ὄλα ὅσα ἔχουν εἰπωθεῖ ἐπάνω στὸ θέμα καθὼς και τὰ συγγράμματα τῆς μεταφυσικῆς κενολογίας; Αὐτὸ γίνεται ἐπειδὴ ἡ φιλοσοφία μας, ἕξι χιλιάδες χρόνια τώρα, δὲν ἐρεύνησε τοὺς χώρους και τ' ἄδυτα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Στις ἀπόπειρές της ἔμεινε πάντα και ἓνα κατακάθι ποῦ, παρ' ὅλες τις ἀναλύσεις ποῦ ἔκανε, δὲν κατόρθωσε και ν' ἀνακαλύψει τὴν ὑποστασιακὴν του προέλευ-

* Σ. Μ. The Over-Soul: Δηλ. Ὑπὲρ - ψυχὴ. Ἀλλὰ ὁ ὄρος αὐτός ἔχει κάτι τὸ πολὺ φτιαχτό και δὲ νομίζουμε ὅτι μπορεῖ νὰ πολιτογραφηθεῖ στὴ γλῶσσα μας. Ἡ συγκριτικὴ ἐρευνα ἀνακάλυψε ὅτι ὁ Ἐμερσον δανείστηκε αὐτὸν τὸν ὄρο μεταφράζοντας τὸ Ἰνδικὸ adhi atma, κατὰ λέξη ὑ π ἔ ρ τ α τ ἠ ψ υ χ ῆ. Καὶ οἱ Γάλλοι μεταφράζουν âme suprême.

ση. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μιὰ νεροσυρμὴ ποὺ πηγάζει ἄγνωστο ἀπὸ ποῦ. Ἡ ὑπαρξὴ φυτεύεται μέσα μας χωρὶς νὰ ξέρουμε ἀπὸ ποῖο χέρι. Κι ἡ πιδ μελετημένη πρόγνωση δὲ μπορεῖ νὰ ὑπολογίσει ἂν κάποιο ἀναπάντεχο γεγονός δὲ θὰ μᾶς ἔδρει τὴν ἀμέσως ἐπόμενη στιγμή. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀναγνωρίσουμε πῶς μιὰ ἄλλη ἀρχὴ ἐξουσιάζει τὰ γεγονότα, ὑπέρτερη ἀπ' τὴ δική μας τὴ βούληση.

Ὅπως μὲ τὰ γεγονότα, τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τοὺς στοχασμούς. Ὄταν θεωρῶ τοῦτο τὸ ὀρμητικὸ ποτάμι, ποὺ ἀπὸ ἀόρατες σ' ἐμένα πηγές, ξεχύνει τὰ παρακλάδια του μέσα μου, νιώθω πῶς εἶμαι μιὰ ὑπαρξὴ ἀδύναμη· ὄχι αἷτιο, ὄχι κίνητρο, μὰ ἓνας ἐκπληκτος παρατηρητὴς αὐτοῦ τοῦ αἰθέριου χείμαρρου· ἓνας ποὺ ἐπιθυμεῖ, ποὺ προσδοκᾷ, ποὺ θέλει νὰ λουστῆι στὰ ὕδατά του, μὰ ποὺ γνωρίζει ὅτι τὰ δράματα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ κάποια ξένη ἐνεργειακὴ πηγὴ.

Ὁ Ἀνώτατος Κριτὴς ποὺ δικάζει τὰ λάθη τὰ περασμένα καὶ τὰ τωρινά, κι ὁ μόνος Προφήτης ποὺ σχεδιάζει τὸ ἀχνάρι τῶν μελλούμενων, εἶναι ἡ ὑπέροχη αὐτὴ Φύση ποὺ μέσα της ἀναπαυόμαστε ὅπως κι ἡ γῆ πλαγιάζει στὴ γλυκειὰν ἀγκάλη τῆς ἀτμόσφαιρας· αὐτὴ ἡ Ἐνότητα, αὐτὴ ἡ Ὑπέρτατη Ψυχὴ ποὺ περικλείνει τὴν ἰδιαίτερη ὄντοτητα τοῦ κάθε ἀνθρώπου καὶ τὴ συναρτᾷ καὶ τὴ συγχωνεύει μ' ὅλες τὶς ἄλλες· αὐτὴ ἡ οἰκουμενικὴ συνείδηση ποὺ εὐλογεῖ κάθε σωστὸ λόγο καὶ συγκατανεύει σὲ κάθε σωστὴ πράξη· αὐτὴ ἡ παντοδύναμη πραγματικότητα ποὺ ἐξουδετερώνει τὶς πονηριὲς καὶ τὶς καπατσοσύνες μας, καὶ μᾶς ἀναγκάζει νὰ περνοῦμε γιὰ ὅ,τι εἴμαστε, νὰ μιλοῦμε ὄχι μονάχα μὲ τὴ γλῶσσα μὰ φανερώνοντας τὸ χαραχτήρα μας, καὶ ποὺ προσπαθεῖ ἀδιάκοπα νὰ ἐμποτίσει τὶς σκέψεις καὶ τὶς πράξεις μας κάνοντας νὰ ξεπηδήσουν ἀπ' αὐτὲς σοφία, ἀρετὴ, δύναμη κι ὁμορφιά. Ζοῦμε κομματιαστά, σὲ τμήματα, σὲ μέρη, σὲ μόρια. Ταυτόχρονα ὅμως μέσ' στὸν ἄνθρωπο ὑπάρχει κι ἡ ψυχὴ τοῦ ὅλου· ἡ ἄφωνη περίσκεψη· ἡ παγκόσμια ἀρμονία· τὸ αἰώνιο ΕΝΑ, μὲ τὸ ὁποῖο τὸ κάθε τμῆμα καὶ τὸ κάθε μόριο ἔχουν μιὰν ἰσοδύναμη σχέση καὶ συνάρτηση. Κι αὐτὴ ἡ πρωτογενὴς δύναμη ποὺ μᾶς κάνει νὰ ὑπάρχουμε, ὄχι μονάχα μᾶς ἐπιτρέπει, ἂν τὸ θελήσουμε, νὰ κοινωνήσουμε μὲ τὴ μακαριότητά της, ὄχι μονάχα ἔχει αὐτάρκεια καὶ πληρότητα τὴν πᾶσα στιγμή, μὰ εἶναι ἡ θεωρία συνάμα καὶ τὸ θεώρημα, ὁ θεατὴς καὶ τὸ θέαμα, τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο. Βλέπουμε τὸν κόσμον διαμελισμένο — ἥλιος, φεγγάρι, ζῶο, δέντρο· τὸ ὅλον ὅμως, ποὺ ὅλα τοῦτα εἶναι ἀπλὰ φωτεινά του τμήματα, ἀπαρτίζει τὴν ψυχὴ. Μόνον ἂν κυριευτοῦμε ἀπ' τὸ δράμα αὐτὸ τῆς οἰκουμενικῆς Σοφίας, μποροῦμε νὰ διαδάσουμε τὸ ὠροσκόπιο τῶν αἰώνων, καὶ μ' ἓνα

βύθισμα στη στοχαστική μας συνείδηση, με μιάν έγκατάλειψή μας στο ένορατικό πνεῦμα που υπάρχει σε κάθε άνθρωπο, μπορούμε ν' αποκρυπτογραφήσουμε τὸ μυστικό του ρήμα. Ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου, που μιλεῖ ἀπ' αὐτὴ τὴ γνωστικὴ ἐποπτεία, ἀντηχεῖ ἀκατάληπτος στ' αὐτιά εκείνων που δὲν ἔχουν ἐξαρθεῖ στις ἴδιες μ' αὐτὸν σφαῖρες στοχασμοῦ. Δὲν ἀποτολμῶ λοιπὸν νὰ μιλήσω σ' αὐτούς. Οἱ λόγοι μου ἀπογυμνώνονται ἀπ' τὸ σεπτὸ τους ντύμα· πέφτουν χωρὶς ἀντίλαλο, ψυχροί. Μ' ἀν εἶναι ἐμπνευσμένος ὁ ἀκροατής, νά! ὁ λόγος γίνεται ἀρμονικός, θωπευτικός, καὶ ζεῖδωρος ὅπως τὸ χᾶδι τοῦ ἀνέμου. Ὡστόσο καὶ με βέβηλα λόγια, ἀν δὲ μπορέσω με ἱερόπρεπα, ἐπιθυμῶ νὰ καταδείξω τὴν οὐράνια φύση αὐτῆς τῆς θεότητος καὶ ν' ἀναφέρω ποια θησαυρίσματα ἔχω συγκεντρώσει ἀπ' τὴν ἐκστατικὴν θεὰ τῆς ὑπερβατικῆς ἐνότητάς της καὶ τῆς ἐνέργειας τοῦ Ὑψιστοῦ Νόμου.

Ἄν θελήσουμε νὰ ἐξετάσουμε με προσοχὴ τὴ διαδικασία που γίνεται μέσα μας ὅταν συνομιλοῦμε, ὅταν ὀνειροπολοῦμε καὶ ὅταν ἔχουμε τύψεις, στις περίπαθες ὥρες μας καὶ στις στιγμὲς τοῦ ξαφνιάσματος, καὶ ἀν ἐρευνήσουμε τὴ σημασία τῶν ὀνείρων, ὅπου συχνὰ βλέπουμε τὸν ἑαυτὸ μας μεταμφιεσμένο — ἢ παράδοξη μεταμόρφωση δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ ὑπογραμμίζει καὶ νὰ ἐξογκώνει ἓνα πραγματικὸ χαρακτηριστικὸ ἀναγκάζοντάς το ἔτσι νὰ προκαλέσει τὴν προσοχὴ μας — τότε θ' ἀντιληφτοῦμε πλῆθος ἐνδείξεις που θὰ μᾶς κάνουν νὰ εὐρύνουμε τὴ γνώση μας γιὰ τὴ φύση καὶ νὰ εἰσδύσουμε στὸ μυστικὸ της. Ὅλα συνεργοῦν στὸ νὰ ἀποδείξουν πὼς ἡ ψυχὴ στὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι κάποιο ὄργανο, μὰ ἡ δύναμη ἐκείνη που κάνει ὅλα τὰ ὄργανα νὰ ζοῦν καὶ νὰ ἐργάζονται· δὲν εἶναι κάποια λειτουργία, σὰν τὴν ἱκανότητα τῆς μνήμης, τοῦ ὑπολογισμοῦ, τοῦ συνειρμοῦ, μὰ κάτι ἄλλο που χρησιμοποιεῖ ὅλα αὐτὰ πρὸς κάποιο σκοπὸ, ὅπως ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ τὰ χέρια του ἢ τὰ πόδια του γιὰ νὰ βαδίζει ἢ νὰ πιάσει· δὲν εἶναι ἓνα χάρισμα, μὰ μιὰ καταβολὴ φωτός· δὲν εἶναι ὁ νοῦς ἢ ἡ βούληση, μὰ ὁ ἀφέντης που τὰ ἐξουσιάζει· τὸ μεγάλο βᾶθος ὅπου στηρίζονται ὁ νοῦς καὶ ἡ βούληση — με μιὰ λέξη ἓνας ἄπειρος χῶρος που δὲν εἶναι κτῆμα κανενὸς καὶ που ἀπὸ κανένα δὲ μπορεῖ νὰ κατακτηθεῖ. Τόσο ἀπὸ μέσα μας ὅσο καὶ ἀπὸ ψηλὰ ἓνα φῶς καταυγάζει τὸ εἶναι μας ριζώνοντάς μας τὴν πεποίθηση πὼς εἴμαστε ἓνα τίποτα καὶ πὼς τὸ φῶς αὐτὸ εἶναι τὸ πᾶν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἢ πρόσοψη ἐνὸς ναοῦ ὅπου σκηνώνει ἢ ἀπόλυτη σοφία καὶ ἀρετὴ. Αὐτὸ που συνηθισμένα ἀποκαλοῦμε ἄνθρωπο — τὸ πλάσμα που τρώει, πίνει, χτίζει, λογαριάζει — δὲν ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀνθρωπιά του, μὰ τὴν παραμορφώνει. Ὅτι σεβόμαστε στὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι τὰ ἐξωτερικὰ του γνωρίσματα καὶ οἱ ἐκ-

δηλώσεις του, μὰ ἡ ψυχὴ του, ποὺ ὁ ἴδιος εἶναι τὸ ὄργανό της, καὶ ποὺ ἂν τὴν ἄφηνε νὰ φανερωθεῖ μέσ' ἀπ' τὶς πράξεις του, θὰ τὶς ἔκανε νὰ φαντάζον με τόσο λαμπεράδα, ὥστε θὰ μᾶς ἀνάγκαζαν νὰ τὶς προσκυνήσουμε. "Ὅταν ἀφήσει τὴν ψυχὴ «νὰ πνεύσει» μέσ' ἀπ' τὸ μυαλό του, τότε γίνεται ἰδιοφυΐα· ὅταν πνεύσει μέσ' ἀπ' τὴ βούλησή του, γίνεται ἀρετὴ· ὅταν μέσ' ἀπ' τὸ αἶσθημα του, γίνεται ἀγάπη. Κι ἡ ἀποτύφλωση τοῦ μυαλοῦ ἀρχίζει ὅταν θελήσει τοῦτο νὰ γίνεῖ κάτι ἀπὸ μοναχό του. "Ὅπως κι ἡ ἀνημπορία τῆς βούλησης ἀρχίζει ὅταν τὸ ἄτομο θελήσει νὰ γίνεῖ κάτι ἀπὸ μοναχό του, χωρὶς τὴ συνδρομὴ τῆς ψυχῆς. "Ὅλες οἱ μεταρρυθμιστικὲς ἀπόπειρες τείνουν ἀπὸ μιὰν ἀποψη, στὸ νὰ ἀποδεσμεύσουν τὴν ψυχὴ στὴν ἀνοδικὴ της πορεία· μ' ἄλλα λόγια, γιὰ ν' ἀποδεσμευτεῖ ἡ ψυχὴ μᾶς ἀναγκάζει νὰ ὑπακούσουμε στὶς προτροπὲς της.

Κάθε ἄνθρωπος, σ' ὀρισμένη περίοδο τῆς ζωῆς του, συνειδητοποιεῖ τὴν ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς αὐτῆς πεμπτουσίας τῶν ὄντων. Ἡ γλωσσικὴ ἐκφραστικότητα ἀποδείχεται ἀνίκανη νὰ τὴν περιγράψει. Εἶναι καμωμένη ἀπὸ ἀνάερη, ἀπιαστὴ βλῆ. Εἶναι ἀπροσδιόριστη κι ἀπροσμέτρητη· μὰ τὸ νιώθουμε ὅτι μᾶς διαπερνᾷ καὶ μᾶς γεμίζει. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκεῦος ὅπου περιέχεται τὸ πνεῦμα. "Ἐνα παλιὸ καὶ σοφὸ ρητὸ λέει πὼς ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας μουσαφίρης ποὺ δὲ χτυπᾷ τὸ κουδούνι, — ποὺ σημαίνει ὅτι, ὅπως δὲν ὑπάρχει σκεπὴ καὶ ταβάνι ἀνάμεσα στὸ κεφάλι μας καὶ στὸν ἀπέραντο οὐρανό, ἔτσι δὲν ὑπάρχουν καὶ στὴν ψυχὴ φραγὲς καὶ τοῖχοι ὅπου σταματᾷ ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ· ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ὁ Θεὸς τὸ αἶτιο. Οἱ φραγμοὶ ἀνάμεσά τους αἴρονται. Εἴμαστε ἀνοιχτοὶ ἀπὸ μιὰ πλευρὰ στὴν εἰσῶση τῆς πνευματικῆς οὐσίας, στὴν ἐπίδραση ἐκείνων τῶν φαινομένων ποὺ εἶναι ἐκδηλώσεις τοῦ Θεοῦ. Βλέπουμε καὶ νιώθουμε τί σημαίνουν ἡ Δικαιοσύνη, ἡ Ἀγάπη, ἡ Ἐλευθερία, ἡ Δύναμη. Αὐτὲς τὶς «φύσεις» ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν τὶς καθυπόταξε, μὰ τὸν ἐνίκησαν πάντα κι ἰδιαίτερα τῆ στιγμῇ ποὺ τὰ συμφέροντά του τὸν παρακίνησαν νὰ τὶς βλάψει.

Ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς τῆς ἀσύλληπτης οὐσίας, γιὰ τὴν ἔποια μιλοῦμε, γίνεται ἀντιληπτὴ ἀπ' τὴν ἀνεξαρτησία της ἀπ' ὅλους τοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐμᾶς μᾶς δεσμεύουν ἀπὸ παντοῦ. Ἡ ψυχὴ ὅμως «περιορίζει» τὰ πάντα. "Ὅπως εἶπα, διαψεύδει τὰ πορίσματα τῆς ἐμπειρίας τῶν αἰσθήσεων. Καὶ στὴν πρόοδό της καταλύει χῶρο καὶ χρόνο. Ἡ ἐπίδραση τῶν αἰσθητικῶν ἐμπειριῶν ἔχει στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους στομῶσει τὸ πνεῦμα· σὲ τέτοιο σημεῖο ὥστε τὰ τείχη τοῦ χῶρου καὶ τοῦ χρόνου νὰ φαντάζον πραγματικὰ κι ἀνυπέρβλητα· καὶ τὸ νὰ μιλᾷ κανεὶς μ' ἀ-

ψηφησιὰ γιὰ τοῦτα τὰ ἐμπόδια εἶναι, γιὰ τοὺς πολλοὺς, σημάδι τρέλας. Κι ὅμως ὁ χῶρος κι ὁ χρόνος δὲν εἶναι παρὰ ἀπατηλὰ μέτρα τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Τὸ πνεῦμα περιπαίζει τὸ χρόνο—

*Τὴν αἰωνιότητα σὲ μιὰ στιγμή στριμώχνει,
Καὶ τὴ στιγμή τεντώνει ὡς τὴν αἰωνιότητα.*

Συχνὰ μᾶς κυριεύει ἓνα αἶσθημα πῶς ὑπάρχει μιὰ νεότητα κι ἡλικία ἔξω ἀπ' αὐτὴν ποὺ καθορίζεται ἀπ' τὴ χρονιὰ τῆς φυσικῆς μας γέννησης. Κάποιες σκέψεις μᾶς βρίσκουν πάντα νέους καὶ νέους πάντα μᾶς διατηροῦν. Μιὰ τέτοια σκέψη εἶναι κι ἡ ἔφεσή μας ν' ἀγαποῦμε ὅ,τι εἶναι οἰκουμενικὰ κι αἰώνια ὦρατο. Κάθε ἄνθρωπος ἀποχωρίζεται ἀπ' αὐτὲς τὶς ὄνειροπολήσεις μὲ τὴν ὑποσυνείδητη πεποίθηση πῶς πιὸ πολὺ ἀνήκει στὴν αἰωνιότητα παρὰ στὴ θνητὴ ζωὴ. Κι ἡ πιὸ ἐλάχιστη λειτουργία τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων μᾶς ἀπολυτρώνει ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπ' τὸ βᾶρος τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς μας. Σὲ ὥρες ἀρρώστιας μας ἢ ἀτονίας, ἂν βρεθεῖ κάποιος νὰ μᾶς ἀπαγγεῖλει μερικοὺς στίχους ἢ νὰ μᾶς πεῖ μιὰ βαθυστόχαστη φράση, τότε ἀμέσως γιώθουμε μέσα μας εὐφορία· ἢ πάλι, ἂν μᾶς δώσει ἓναν τόμο τοῦ Πλάτωνα ἢ τοῦ Σαίξπηρ, ἢ καὶ μονάχα ἂν ἀναφέρει τὰ ὀνόματά τους, γιώθουμε ξαφνικὰ καὶ τότε σὰ ν' ἀποκτήσαμε τὸ παράδοξο προνόμιο νὰ ζοῦμε αἰώνια. Δέστε πῶς ἡ βαθειὰ ἐνθεη σκέψη ἀναιρεῖ τὴν ἀλυσίδα τῶν αἰώνων καὶ τῶν χιλιετηρίδων κι ἐπιβάλλει τὴν παρουσία της σὲ κάθε ἐποχὴ! Μήπως σήμερα εἶναι λιγώτερο ἀποτελεσματικὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ ἀπ' ὅ,τι ὅταν τὰ χεῖλη Του τὸ πρόφεραν γιὰ πρώτη φορά; Ἡ ἐπιμονὴ μὲ τὴν ὁποία ἐντυπώνονται στὴ μνήμη μου πρόσωπα καὶ πράγματα δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸ χρόνο. Ἡ ἀξιολογικὴ κλίμακα τῆς ψυχῆς εἶναι ἄλλη, κι ἄλλη ἡ ἀξιολογικὴ διαβάθμιση τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς νόησης. Μπροστὰ στὶς ἀποκαλύψεις τῆς ψυχῆς, ὁ Χρόνος, ὁ Χῶρος, ἡ Φύση ἐξαφανίζονται. Στὴν κοινὴ μας ὁμιλία ἀνάγουμε ὅλα τὰ πράγματα στὸ χρόνο, ἀκριβῶς ὅπως μὲ τὴν ἀντίληψή μας τακτοποιοῦμε τὰ διάσπαρτα στὸ ἀχανὲς ἀστέρια ἐπάνω σὲ μιὰ θολωτὴ σφαῖρα. Κι ἔτσι λέμε πῶς ἡ ἡμέρα τῆς Κρίσεως εἶναι μακριὰ ἢ κοντά, πῶς ἡ ἔλευση τοῦ Κυρίου ἐγγίζει, πῶς βρισκόμαστε στὶς παραμονὲς βέβαιων πολιτικῶν, ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τὰ παρόμοια, ἐνῶ ἐκεῖνο ποὺ πραγματικὰ πρέπει νὰ ἐννοοῦμε εἶναι πῶς, σύμφωνα μὲ τὴ φύση τῶν πραγμάτων, στὸ κάθε γεγονός ποὺ θεωροῦμε ὑπάρχει μιὰ ὄψη ἐξωτερικὴ καὶ παροδικὴ καὶ μιὰ διαρκὴς καὶ σύμφυτη μὲ τὴν ψυχὴ. Τὰ πράγματα ποὺ νομίζουμε τώρα σταθερά, θὰ πέσουν, τὸ ἓνα ὕστερα ἀπ' τ' ἄλλο, ὅπως οἱ ὄριμοι καρποὶ πέφτουν στὴ

γῆ. Κανεὶς δὲν ξέρει ποῦ θὰ τὰ παρασύρει ὁ ἄνεμος. Τὸ τοπίο, οἱ μορφές, ἡ Βοστώνη καὶ τὸ Λονδίνο, εἶναι τόσο παροδικὰ ὡς ὑπαρκτὲς καταστάσεις ὅσο κι οἱ θεσμοὶ τοῦ παρελθόντος, τὸ φύσημα τοῦ ἀνέμου, ἡ δμίχλη κι ὁ καπνὸς — τὸ ἴδιο παροδικὰ ὅπως κι οἱ κοινωνίες κι ὁ κόσμος. Ἡ ψυχὴ ἀτενίζει ἀδιάκοπα στὸ μέλλον, φτιάχνοντας ἕναν κόσμο ποῦ εἶναι πάντα μπροστὰ ἀπ' αὐτήν, κι ἀφήνοντας πίσω της πλῆθος ἄλλους κόσμους. Δὲν ἀναγνωρίζει χρονολογίες, τελετουργίες, πρόσωπα, ἰδιομορφίες, λαούς. Ἡ ψυχὴ ἀναγνωρίζει μονάχα τὴν ψυχὴν κι ὁ πέπλος τῶν γεγονότων εἶναι ἡ κυματιστὴ ἐσθήτα ποῦ τὴν περιβάλλει.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸ νόμο της κι ὄχι μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἀριθμητικῆς πρέπει γὰ ὑπολογιστεῖ ἡ ταχύτητα τῆς προόδου της. Ἡ ψυχὴ δὲν προχωρεῖ μὲ ἀναβαθμούς, ἔτσι ὅπως σημειώνουμε τὴν πρόοδο τῆς κίνησης ἐπάνω σὲ μιὰν εὐθεῖα, μὰ πιὸ παλὺ μὲ ἀναπτύγματα καταστάσεων, ποῦ μποροῦν γὰ παρομοιαστοῦν μὲ μεταμορφώσεις — ἀπ' τὸ ὠάριο στὴ νύμφη κι ἀπ' τὴ νύμφη στὸ ἔντομο. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἰδιοφυΐας γίνεται μέσα ἀπὸ ἕνα συγκεκριμένο ἄτομο κι ὀλοκληρῶνεται σ' αὐτό, χωρὶς γὰ περάσει κατὰ στάδια πρῶτα ἀπ' τὸν Ἰζὼν κι ὕστερα ἀπ' τὸν Ἄνταμ, κι ὕστερα ἀπ' τὸν Ρίτσαρντ, δίνοντας ἔτσι στὸν καθένα καὶ τὴ συναίσθηση κατωτερότητας γιὰτὶ ὑπῆρξε μεταβατικὸς κρίκος — μὰ σὲ κάθε σπασμὸ μεταδίδεται ὀλοκληρῆ ἢ δυναμικότητα στὸ «σκεῦος ἐκλογῆς», ἀνεξάρτητα ἀν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ζεῖ σὲ διαφορετικὲς ἐποχὲς καὶ σὲ διαφορετικὲς κοινωνίες. Σὲ κάθε τέτοια ὀρμητικὴ ὠθηση τὸ πνεῦμα σκίζει τὸ λεπτὸ φλοιὸ τοῦ ὄρατοῦ καὶ τοῦ πεπερασμένου, βγαίνει στὴν αἰωνιότητα κι ἀνασαίνει τὸν ἀέρα της. Ἐπικοινωνεῖ μὲ τίς ἀλήθειες ποῦ σὲ τοῦτο τὸν κόσμο βρῆκαν διατύπωση πολλὲς φορές κι ἀπὸ διαφορετικὰ χεῖλη, καὶ νιώθει πὼς εἶναι πιὸ στενὰ δεμένο μὲ ὀμοθυμικὴ συγγένεια, π. χ. μὲ τὸ Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτη καὶ τὸν Ἀρριανὸν παρὰ μὲ τοὺς σπιτικοὺς του.

Αὐτὸ εἶναι τὸ κέρδος τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ νόμου: Ἕνα ὀλοκληρωτικὸ ἀνέδασμα ὡς ἀπὸ κάποια ἀνυψωτικὴ δύναμη, ὄχι στὸ χῶρο μιᾶς συγκεκριμένης ἀρετῆς, μὰ στοὺς αἰθέρες ὄλων μαζὶ τῶν ἀρετῶν. Ἡ καθεμιὰ ἀπ' τίς ἀρετὲς περιέχεται μέσα σ' αὐτὴ τὴν ὑπέρτατη οὐσία ποῦ λέγεται ψυχὴ. Ἡ ψυχὴ περιέχει ὅλα καὶ κάτι περισσότερο ἀπ' τὰ μέρη ποῦ τὴ συγκροτοῦν. Ἀπαιτεῖ ἀγνότητα, μὰ δὲν εἶναι μονάχα ἀγνότητα· ἀπαιτεῖ δικαιοσύνη, μὰ δὲν εἶναι μονάχα δικαιοσύνη· ἀπαιτεῖ φιλαλληλία, μὰ εἶναι καὶ κάτι καλύτερο ἀπ' αὐτό· ὥστε ἡ ψυχὴ εἶναι κάτι ὑπέρτερο ἀπ' τὴν ἠθικὴν ποῦ ἡ τελευταία αὐτὴ παρακινεῖ πρὸς τίς ἀρετὲς καὶ τίς ἐπιβάλλει. Γιὰτὶ στὴν ἐλεύθερη ἐνέργεια τῆς

ψυχῆς ὅλες οἱ ἀρετὲς εἶναι ἐγγενεῖς κι ὄχι ἐπίκτητες. "Ἄν κατορθώσετε νὰ μιλήσετε ἴσα στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, τὸν κάνατε ἀμέσως ἐνάρετο.

Μέσα στὸ ἴδιο αἰσθημα ὑπάρχει και τὸ σπέρμα τῆς πνευματικῆς προόδου, πὸ ὑπακούει στὸν ἴδιο νόμο. Ἐκεῖνοι πὸ εἶναι ἱκανοὶ νὰ γιώσουν αἰσθήματα ταπεινοφροσύνης, δικαιοσύνης, ἀγάπης, φιλοτιμίας, βρίσκονται κιόλα σ' ἓνα ὑψηλότερο ἐπίπεδο πὸ δεσπάζει στὶς ἐπιστῆμες και τὶς τέχνες, στὸ λόγο και τὴν ποίηση, στὴν ἐνέργεια και τὴν κομψοπρέπεια. Γιατὶ ὅποιος ἔχει ἀξιωθεῖ σ' αὐτὴν τὴν ἠθικὴ μακαριότητα, βρίσκεται σ' ἀνταπόκριση μὲ τοῦτες τὶς εἰδικὲς ιδιότητες πὸ οἱ ἀνθρωποὶ τόσο πολὺ ἐκτιμοῦν. Ὁ ἐρωτευμένος δὲν ἀφήνει σκέψη του, ἐμπνευσή του πὸ νὰ μὴν τὴ μεταδώσει στὴν ἀγαπημένη του, ὅσο κι ἂν ἐκείνη κατέχει μικρὲς ἱκανότητες νὰ τὶς ἐννοήσει· κι ἡ καρδιά πὸ ἀφήνεται στὸ Ἰπέρτατο Πνεῦμα, βρίσκει τὸν ἑαυτὸ τῆς σὲ ἀνταπόκριση μ' ὅλα τὰ ἐπιτεύγματά του, κι ὁ δρόμος γιὰ ὅλες τὶς εἰδικὲς γνώσεις και δυνάμεις τοῦ εἶναι εὐκολος κι ἀνοιχτός. Μὲ τὴν κάθοδό μας σὲ τοῦτο τὸ πρωταρχικὸ κι ἀρχέγονο συναίσθημα, ἀπ' τὴν ἀπόμακρη γωνιά μας στὴν περιφέρεια ἔχουμε μεμιάς φτάσει στὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος, ὅπου, σὰ νὰ βρισκόμαστε στὸ ἐργαστήρι τοῦ Θεοῦ, ἀνακαλύπτουμε τὶς αἰτίες, τὶς ἀρχές, κι ἀναγνωρίζουμε τότε πὸς ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τὸ ἀδίαστο ἀποτελεσμά τους.

Ἐνας ἀπ' τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους γίνεται ἡ θεϊκὴ διδαχὴ εἶναι κι ἡ ἐνσάρκωση τοῦ πνεύματος σ' ἓνα σῶμα — σὲ σῶματα ὅμοια μὲ τὸ δικό μου. Ζῶ μέσα σὲ κοινωνία· μὲ πρόσωπα πὸ ἀνταποκρίνονται σὲ σκέψεις πὸ κάνω στὸ μυαλό μου, ἢ πὸ ἐξωτερικὰ ἐκδηλώνουν κάποια σχέση πρὸς τὰ ἔνστικτα και τὶς παρορμήσεις ἀπ' τὶς ἐποῖες κυριαρχοῦμαι. Βλέπω πὸς συνδέομαι μ' αὐτὰ τὰ πρόσωπα. Συμπεραίνω πὸς ἔχουμε τὴν ἴδια φύση· κι αὐτὲς οἱ ἄλλες ψυχές, αὐτὰ τὰ ξεχωριστὰ ἐγώ, μὲ ἔλκουν ὅσο τίποτα ἄλλο. Ἐξάπτουν μέσα μου νέες συγκινήσεις πὸ τὶς ὀνομάζουμε πάθη: ἀγάπη, μῖσος, φόβος, θαυμασμό, λύπη· ἀπ' αὐτὰ πηγάζουν ἡ φιλότιμα, ὁ ἀνταγωνισμός, ἡ πειθὴ, οἱ κοινωνίες κι ὁ πόλεμος. Ἡ προσωπικότητα εἶναι τὸ συμπλήρωμα τῆς πρώτης αὐτῆς διδαχῆς τῆς ψυχῆς — δηλαδὴ ἡ ψυχὴ πρῶτα ἐνσαρκώνεται, ὕστερα ἐξατομικεύεται. Νέοι, εἴμαστε ἀπληστοὶ νὰ γνωρίσουμε ὅλο και περισσότερα πρόσωπα. Ἡ παιδικὴ κι ἡ ἐφηβικὴ ἡλικία βλέπει τὴν ἀνθρωπότητα ἐνσαρκωμένη σ' αὐτὰ. Μὰ ἡ πλατύτερη πείρα τοῦ ἀντρα ἀνακαλύπτει τὴν ταυτόσημη φύση πὸ ἐνεργεῖ μέσα σ' ὅλα. Εἶναι τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα πὸ μᾶς ἀποκαλύπτουν τὸ ἀπρόσωπο. Σὲ κάθε ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σὲ δύο πρόσωπα γίνεται και μιὰ σιωπηλὴ ἀναφορὰ πρὸς

Ένα τρίτο πλασματικό πρόσωπο, που είναι ή κοινή τους φύση. Αυτό το τρίτο πρόσωπο ή ή κοινή φύση δεν είναι ύπαρξτό, είναι άπρόσωπο· είναι ο Θεός. Έτσι και σε συγκεντρώσεις όπου γίνεται σοβαρή συζήτηση, και μάλιστα για θέματα ύψηλά, όλοι νιώθουν πώς ή σκέψη τους ανέρχεται στο ίδιο ύψος, πώς όλοι έχουν μια πνευματική συνιδιοκτησία σ' ό,τι λέγεται άπ' τόν όμιλητή. Όλοι γίνονται σοφώτεροι άπ' ό,τι ήταν. Αυτή ή ένότητα της σκέψης, που μέσα της ή κάθε καρδιά χτυπά μ' έναν ευγενέστερο παλμό και συνειδητοποιεί τή δύναμή της και τó χρέος της με μιάν άσυνήθιστη έπισημότητα, πυργώνεται άπό πάνω τους και τούς σκεπάζει σαν ένας ναός. Όλοι νιώθουν πώς άγγιξαν μια βαθύτερη αυτογνωσία. Η δύναμή της λαμπαδιάζει μέσα τους. Υπάρχει μια υποσυνείδητη σοφία στην ανθρωπότητα που είναι κοινή και στον άξιώτερο και στον ταπεινότερο, και που ή έπισημη άγωγή μας προσπαθεί συχνά να τή φιμώσει και να τή στραγγαλίσει. Το πνεύμα είναι ένιατο, κι όσοι είναι γνήσιοι λειτουργοί του πνεύματος κι άγαπούν τήν άλήθεια με άνιδιοτέλεια, είναι εκείνοι που και λιγώτερο στοχάζονται να διεκδικήσουν κυριότητα επάνω της. Τήν καλοδέχονται όπου και να τή συναντήσουν, και δεν τή συναρτούν, ούτε τή σφραγίζουν με τή βούλα κανενός, γιατί ή άλήθεια ανήκει σ' όλους άπό πολύ παλιά και θ' ανήκει στους αιώνες. Να μή νομίζουμε πώς ο άκαδημαϊκός μελετητής κατέχει τó μονοπώλιο της σοφίας. Η έπίδοσή του προς μια μονάχα κατεύθυνση τόν έμποδίζει ως ένα σημείο να σκεφτεί καθαρά. Χρωστούμε πολλές άξιόλογες παρατηρήσεις σε άτομα που δεν είναι ούτε όξυδερκή, ούτε βαθυστόχαστα, και που τίς κάνουν άβίαστα, ενώ έμεις μάταια κοπιάζαμε να τίς διατυπώσουμε. Η ένέργεια της ψυχής είναι περισσότερο αντιληπτή, σε μια συνομιλία, όχι άπ' όσα λέγονται, μά άπ' όσα δε λέγονται αλλά γίνονται αισθητά. Πετα επάνω και γύρω άπό κάθε ανθρώπινο δεσμό κι ο καθένας αυτήν άναζητά στην παρουσία του άλλου. Γνωρίζουμε περισσότερο άπ' ό,τι νομίζουμε. Δεν κατέχουμε άκόμα στην έντέλεια τόν έαυτό μας, μά νιώθουμε πώς είμαστε κάτι πολύ περισσότερο. Πόσο συχνά δεν κατανοούμε αυτή τήν άλήθεια στις συνηθισμένες κουβέντες που ανταλλάζουμε με τούς γείτονες μας όταν κάτω άπ' τήν έπίφαση της κοινωνικής ήθοποιίας αισθανόμαστε, κι έμεις κι εκείνοι, πώς ο Θεός νεύει του Θεού!

Οι άνθρωποι κάνουν πάντα κάποια άδαρία για ν' άποκτήσουν φίλους και να γίνουν κοινωνικοί. Στην έγκόσμια συμπεριφορά τους, άποξενώνονται άπ' τήν έμφυτή τους ευγένεια, και μοιάζουν μ' εκείνους τούς "Αραβες σεΐχηδες, που για να γλυτώσουν άπ' τήν άρπακτικότητα του πασα της περιοχής, προσποι-

οὔνται τοὺς φτωχοὺς καὶ κατοικοῦν σ' ἐρειπωμένα ἀπ' ἔξω σπίτια, ἐνῶ τὸ ἐσωτερικό τους πλέει στὸν πλοῦτο καὶ τῇ χλιδῇ.

Ἡ ψυχὴ ὄχι μονάχα ἐνοικεῖ σ' ὄλους, μὰ καὶ ὑπάρχει στὴν καθένα σὲ κάθε περίοδο τῆς ζωῆς του. Καὶ μέσ' στὸ παιδί ἀκόμα, βρίσκεται σ' ὅλη τῆς τὴν πληρότητα. Στὶς σχέσεις μου μὲ τὸ παιδί μου, δὲν ὠφελεῖ ἀν' ξέρω λατινικά κι ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἀν' ἔχω ἱκανότητες ἢ λεφτά· μὰ τὸ πόση ψυχὴ κατέχω. Ἄν εἶμαι αὐταρχικός, τότε κι ἐκεῖνο ἀντιστρατεύει τῇ θέλησὶ του ἐνάντια στὴ δική μου καὶ μὲ ἀναγκάζει, ἀν' δὲν συγκρατηθῶ, νὰ τὸ δεῖρω νιώθοντας συνάμα ταπείνωση γιὰτὶ ὑπέταξα ἓνα ἀδύναμο πλάσμα μὲ τῇ σωματικῇ μου δύναμη. Μ' ἀν' ἀπαρνηθῶ τὸ πείσμα μου καὶ προσφύγω στὴν ψυχὴ, βάζοντάς τὴν σύμβουλο καὶ διαιτητὴ ἀνάμεσά μας, τότε θὰ δῶ τὴν ἴδια αὐτὴ ψυχὴ νὰ καθρεφτίζεται στὰ νεανικά του μάτια· κι ὁ σεβασμὸς κι ἡ ἀγάπη του γιὰ τὸ ἀτομὸ μου θ' ἀκολουθήσουν.

Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ δύναμη ἐκείνη πὺ κατανοεῖ κι ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθεια. Ὅταν ἡ ψυχὴ δεῖ τὴν ἀλήθεια τότε τὴ βλέπουμε κι ἐμεῖς, κι ἄς λένε ὅσα θέλουν οἱ σκεπτικιστὲς κι οἱ εἰρωνες. Οἱ ἀφιλοσόφητοι, ὅταν λένε κάτι πὺ δὲν τοὺς συμφέρει, σ' ἄς ρωτοῦν: «Καὶ πὺ ξέρετε πὺς αὐτὸ εἶναι ἡ ἀλήθεια, κι ὄχι ἓνα ἀτομικὸ σας ἐπινόημα;» Τὴν ἀλήθεια τὴ νιώθουμε, ἀπὸ ἐνδόμυχη πεποίθηση, ὅπως καὶ νιώθουμε, ὅταν δὲν κοιμόμαστε, ὅτι εἴμαστε ξύπνιοι. Ἵπάρχει μιὰ σπουδαία περικοπὴ στὰ γραφτὰ τοῦ Σθέντεμποργκ, πὺ καὶ μονάχα αὐτὴ θὰ ἔφτανε νὰ δεῖξει τὴ μεγαλοσύνη του: «Δὲν ἀποτελεῖ τεκμήριο εὐφυΐας τὸ νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει πειστικὰ ὅ,τι τοῦ γουστάρει, μὰ τὸ νὰ μπορεῖ νὰ διακρίνει τί εἶναι ἀληθινὸ καὶ τί ψεύτικο — αὐτὸ χρησιμεύει γιὰ δείκτης τῆς πραγματικῆς του νοημοσύνης». Ἡ ὀρθὴ σκέψη πὺ συναντῶ σ' ἓνα βιβλίο, προβάλλει μέσα μου — ὅπως κι ὀτιδῆποτε περιέχει ἀλήθεια — τὴν εἰκόνα δλόκληρης τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ τὴν ἀπόλυτη κατάφαση τῆς ἀλήθειας. Ἐνῶ τὴν πλανεμένη σκέψη αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ, μὲ μιὰ σπαθιά, τὴν ἀποχωρίζει καὶ τὴν πετάει μακριά. Εἴμαστε σοφώτεροι ἀπ' ὅ,τι νομίζουμε. Ἄν δὲν παρεμβαίνουμε μὲ τὴν νόησή μας, μ' ἀν' ἐνεργοῦμε αὐθόρμητα καὶ μὲ δλοκληρωμένο τὸν ἑαυτὸ μας ἢ ἀν' ἀτενίζουμε τὸν κόσμο ὄχι ὑποκείμενο σ' ἄλλες ἐξαρτήσεις, μὰ ὑποκείμενο μονάχα στὸ Θεό, τότε ἀνακαλύπτουμε τὴν πραγματικὴ σημασία τοῦ συγκεκριμένου πράγματος κι ὄλων τῶν πραγμάτων, καὶ τὴν πραγματικὴ σημασία τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου κι ὄλων τῶν ἀνθρώπων. Γιὰτὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάστης τοῦ παντὸς ἐνεργεῖ τότε μέσα ἀπὸ μᾶς μὲ τὴ φοδερὴ του παντογνωσία.

Μὰ ἡ ψυχὴ δὲ μᾶς κάνει μονάχα νὰ κατανοήσουμε τὴν ἀλήθεια στὶς συγκεκριμένες περιπτώσεις τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας,

μά και μᾶς ἀποκαλύπτει αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια. Κι ἐδῶ, «στῶμεν εὐλαβῶς» ἄς ἐπιτρέψουμε στὸ λόγο μας νὰ γίνει παιάνας καὶ νὰ ὑμνωδῆσει τὴν ἔλευσίν της. Γιατί τὸ φανέρωμα τῆς ἀλήθειας ἀπ' τὴν ψυχὴ εἶναι τὸ ὑπέρτατο γεγονός στὴ φύση, ἐπειδὴ δὲν προσφέρει κάτι ἀπ' τὸν ἑαυτὸ της, μὰ δίνεται ὀλοκληρωτικά: ἢ σκηνώνει μέσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κάνει νὰ γίνεταὶ ὁ ἴδιος ψυχὴ ἢ μ' ἄλλη διατύπωση, ὁ ἄνθρωπος ἀφομοιώνεταὶ μέσα της.

Δίνουμε στὶς ἐνοράσεις αὐτὲς τῆς ψυχῆς, καὶ στὰ φανερώματα τῆς ὑπαρξῆς της, τὸν ὄρο Ἐποκαλύψη. Τοῦτα ἀκολουθοῦνται πάντοτε ἀπὸ ἐξάρσεις ὑπέροχης καὶ συγκλονιστικῆς ὑφῆς. Γιατί ἡ κατάστασις αὐτὴ εἶναι μιὰ εἰσορῆ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος μέσα στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Εἶναι σὰ νὰ τραβιοῦνται τὰ νερά τοῦ μικροῦ ἀτομικοῦ ποταμοῦ μπροστὰ στὸν καλπασμὸ τῶν κυμάτων μιᾶς μυστηριακῆς θάλασσας. Κάθε βαθειὰ καταβολὴ τῆς θεμελιακῆς αὐτῆς ἐντολῆς γεμίζει τὸν ἄνθρωπο μὲ δέος κι ἀναγάλλια. Ἐνα ρίγος διαπερνᾷ ὄλους στὸ ἀστραποβόλημα τῆς νέας ἀλήθειας, ἢ στὴν ἐπιτέλεσι μιᾶς μεγάλης πράξης, ποὺ βγαίνει ἴσα ἀπ' τὰ φυλλοκάρδια τῆς φύσης. Σὲ τούτῃ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ ἀτόμου μὲ τὴν Ἐπέριστατη Ψυχὴ ἢ δύναμι νὰ βλέπεις δὲν εἶναι ἀποχωρισμένη ἀπ' τὴν ἰκανότητα νὰ πράττεις, μὰ τὸ ἄτομο συνεχεται ἀπὸ μιὰν εὐλαβικὴ ὑπακοή, ποὺ κι αὐτὴ ἔχει τὴν πηγὴ τῆς σὲ μιὰ χαρούμενη αὐτοεγκατάλειψι. Ἀξίζει ν' ἀναφερθεῖ ἰδιαίτερα ἢ κάθε στιγμὴ αὐτῆς τῆς εἰσβολῆς τῆς θείας οὐσίας μέσα στὸν ἄνθρωπο. Πιστεύω πῶς, ἀπ' τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς ὑπαρξῆς μας, ἢ συνείδησι τοῦ ἀνθρώπου νιώθει πάντα ἕναν ἐνορατικὸ ἐνθουσιασμὸ στὸ πλησίασμα τῆς θείας παρουσίας. Ὁ χαρακτήρας κι ἡ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τ' ἄτομα κι ἐκτείνονται ἀπὸ τὴν ἔκστασι καὶ τὴν προφητικὴ ἔμπνευσι — ποὺ εἶναι οἱ σπανιώτερες περιπτώσεις — ὡς τὶς ἀπλούστερες ἠθικὲς ἀνατάσεις ποὺ τόσο συχνὰ τὶς συναντοῦμε σ' ὅλες τὶς οἰκογενειακὲς καὶ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις καὶ ποὺ καθιστοῦν δυνατὴ τὴν ἀνθρώπινη συμβίωσι. Καὶ μιὰ κάποια δόσι τρέλας συνοδεύει πάντα τὴν ἔναρξι τῆς θρησκευτικῆς μεταρσίωσις τοῦ ἀνθρώπου σὰ νὰ «δέχεται τιναγμοὺς ἀπὸ ἀκτινοβολίες φωτός». Τέτοιας μορφῆς ἦταν κι οἱ ἐκστάσεις τοῦ Σωκράτη, ἢ «ἐνωσι» τοῦ Πλωτίνου, τὰ δράματα τοῦ Πορφύριου, ἢ μεταστροφὴ τοῦ Παύλου, ἢ αὐγὴ τοῦ Μπαϊμε, οἱ σπασμοὶ τοῦ Γεωργίου Φόξ καὶ τῶν ὀπαδῶν του Κουάκερων, καθὼς κι οἱ ἐκλάμψεις τοῦ Σδέντεμποργκ. Ὅ,τι γι' αὐτὰ τὰ ἐξαιρετικὰ ἄτομα ὑπῆρξε μιὰ συγκλονιστικὴ ἔμπνοή, σ' ἄλλες ἀναρίθμητες περιπτώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς παρουσιάζεται μὲ λιγώτερο ἐκδηλοῦ τρόπο. Παντοῦ στὴν ἱστορία τῶν θρησκευτῶν συναντοῦμε δείγματα κατα-

ληπτικῶν καταστάσεων. Ἡ γαλήνη τῶν Δυτικῶν Ἑσυχαστῶν καὶ τῶν Βοημῶν Ἀδελφῶν ἢ εἰσόδος στὴν ἐσώτερη ἔγνοια τοῦ Λόγου, στὴ γλῶσσα τῆς ἐκκλησίας τῆς Νέας Ἱερουσαλήμ ἢ ἀναδίωξη στὸ καλθινιστικὸ δόγμα· οἱ ἐμπειρίες τῶν Μεθοδιστῶν εἶναι ποικίλες ἐκδηλώσεις τοῦ αἰσθήματος τοῦ δέους καὶ τῆς ἀγαλλίασης μὲ τὰ ὁποῖα ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ ἐνώνεται μὲ τὴν οἰκουμενική.

Κι ἡ φύση αὐτῶν τῶν ἀποκαλύψεων εἶναι μία· οἱ ἀποκαλύψεις ἀποτελοῦν ἐνοράσεις τοῦ ὑπέρτατου κι ἀπόλυτου νόμου. Εἶναι οἱ λύσεις στὰ προβλήματα ποὺ βασανίζουν τὴν ψυχὴ. Δὲν εἶναι ὅμως ἀποκρίσεις στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὴ νόηση. Ἡ ψυχὴ δὲν ἀποφαίνεται μὲ σχήματα κατανοητὰ ἀπ' τὸ λογικόν, μὰ μ' ἕναν τρόπο ποὺ εἶναι ἑμοσύσιος μὲ τὴν ὑφὴ αὐτῶν τῶν προβλημάτων.

Ἡ ἀποκάλυψη εἶναι τὸ ξαφνικὸ φανέρωμα τῆς ψυχῆς. Ἡ τρέχουσα σημασία τοῦ ὄρου «ἀποκάλυψη» εἶναι ἡ πρόρρηση τῶν μελλούμενων. Σὲ παλιές χρησιμοδοτήσεις τῆς ψυχῆς, τὸ μυαλὸ ψάχνει νὰ βρεῖ ἀποκρίσεις σὲ ὑλικά ζητήματα, κι ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκδιᾶσει τὸ Θεὸ νὰ μᾶς πεῖ πόσο θὰ ζήσουμε, τί θὰ κάνουμε, μὲ ποιά πρόσωπα θὰ συναντηθοῦμε — κι ὅλα αὐτὰ μὲ ὀνόματα, χρονολογίες καὶ προσδιορισμὸ τοῦ τόπου. Μὰ πρέπει νὰ παρατήσουμε αὐτὴ τὴν ταπεινὴ περιέργεια καὶ νὰ πάψουμε νὰ κοιτάζουμε ἀπ' τίς κλειδαρότρυπες. Στὰ ἐρωτήματα ποὺ βάζει ἡ ψυχὴ, κάθε ἀπόκριση ποὺ σχηματοποιεῖται λογικά, εἶναι ἀπατηλή· δὲν ὑπάρχουν σ' αὐτὰ ἀποκρίσεις. Μὴ ζητᾶτε νὰ σᾶς περιγράψουν τὴ χώρα ὅπου ἐτοιμάζεστε νὰ πᾶτε. Καμιὰ περιγραφή δὲ θὰ σᾶς κάνει νὰ τὴ γνωρίσετε καλύτερα παρ' ὅσο ἡ ἴδια ἢ μετάβασή σας ἐκεῖ. Οἱ ἄνθρωποι ρωτοῦν γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, γιὰ τίς βουλές τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὴν τιμωρία τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ τὰ παρόμοια. Ἀκόμα, ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ πείσουν τὸν ἑαυτό τους πὼς ὁ Χριστὸς ἔδωσε σαφεῖς ἀπαντήσεις σὲ τοῦτα τὰ ἐρωτήματα. Οὔτε στιγμὴ τὸ ὑπέροχο αὐτὸ πνεῦμα δὲ μίλησε μὲ τὴ φρασεολογία τοῦ ἀνθρώπινου γλωσσικοῦ ἰδιώματος. Στὶς ἐκφράσεις τῆς ψυχῆς· τὴν ἀλήθεια, τὴ δικαιοσύνη, τὴν ἀγάπη — ἡ ἰδέα τοῦ αἰώνιου εἶναι θεμελιακό τους στοιχεῖο. Ὁ Χριστὸς, ζώντας μέσα σ' αὐτὰ τὰ ἠθικὰ συναισθήματα, ἀδιάφορος γιὰ τὰ γυρίσματα τῆς ἐγκόσμιας τύχης, καὶ δίνοντας προσοχὴ μονάχα στὶς ἐκδηλώσεις αὐτῶν τῶν αἰσθημάτων, δὲ διαχώρισε ποτὲ τὴν ἰδέα τῆς χρονικῆς διάρκειας ἀπ' τὴν οὐσία τους, οὔτε εἶπε ποτὲ λέξη γιὰ τὴ χρονικὴ διάρκεια τῆς ψυχῆς. Οἱ μαθητὲς του ξεχώρισαν τὴ χρονικὴ διάρκειά ἀπ' τίς ἠθικὲς ἀξίες κι ἔκαναν δόγμα τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς ὑποστηρίζοντάς την μὲ ἀποδείξεις. Τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας θὰ διδαχτεῖ ξεχωριστά, ἐγίνε κι ἡ πτώση τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ πλημμύρισμα τῆς ἀγάπης,

στην παραδοχή τῆς ταπεινοσύνης δὲ χωροῦν χρονικὰ ὄρια. Κανένας ἀπ' ὅσους ἀξιώθηκαν νὰ γίνουν μέτοχοι τῆς θείας γνώσης δὲν ἔκανε μιὰ τέτοια ἐρώτηση ἢ καταδέχτηκε νὰ ἐρευνήσῃ τις ἀποδείξεις. Γιατὶ ἡ ψυχὴ φέρνει μαζί της καὶ τὴν αὐτογνωσίαν, κι ὅποιος τὴν ἀναδέχτηκε δὲ μπορεῖ, μιὰ καὶ πιστέψῃ πῶς τὸ παρὸν εἶναι ἄπειρο, νὰ παραδεχτεῖ ἕνα μέλλον πεπερασμένο.

Τὰ ἐρωτήματά μας αὐτὰ γιὰ τὸ μέλλον, ποὺ μᾶς καίνε τὰ χεῖλια, εἶναι μιὰ ὁμολογία τῆς ἀμαρτωλῆς μας φύσης. Ὁ Θεὸς ποτὲ δὲν ἀποκρίνεται σ' αὐτά. Σ' ἐρωτήματα ποὺ ἀφοροῦν τὰ ὕλικά πράγματα δὲν ὑπάρχουν ἀπαντήσεις. Ὁ πέπλος ποὺ σκεπάζει τὰ γεγονότα τοῦ αὔριο δὲν ὀφείλεται σ' ἕνα αὐθαίρετο «διάταγμα τοῦ Θεοῦ», μὰ στὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου· γιατὶ ἡ ψυχὴ δὲ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διαβάσουμε ἄλλο κρυπτογράφημα ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Ρίχνοντας ἕναν ἀδιαπέραστο πέπλο στὰ γεγονότα, διδάσκει ἐμᾶς, τὰ τέκνα τοῦ ἀνθρώπου, πῶς πρέπει νὰ ζοῦμε τὸ τώρα. Ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε μιὰν ἀπόκριση σ' αὐτὲς τις ἐρωτήσεις, ποὺ ἀνήκουν στὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων, εἶναι νὰ λυτρωθοῦμε ἀπὸ τὴν ταπεινὴν περιέργειαν καὶ ν' ἀφεθοῦμε στὸ ρεῦμα τῆς ὑπαρξῆς ποὺ φέρνει στὸ μυστικὸ βάθος τῆς φύσης, κι ἔτσι, κάνοντας τὸ χρέος μας καὶ ζώντας, θ' ἀνακαλύψουμε ξαφνικὰ πῶς ἡ ἀναπτυσσόμενη ψυχὴ ἔχει δημιουργήσει γι' αὐτὴν μιὰ πρωτόγνωρη κατάσταση ὅπου τὸ ἐρώτημα κι ἡ ἀπόκριση ἀλληλοαναιροῦνται καὶ συγχωνεύονται.

Ἔτσι, ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ δύναμη ἐκείνη ποὺ κατανοεῖ κι ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθειαν. Ἀπ' τὴν ἴδια αὐτὴ ἀπρόσωπην, τέλειαν κι οὐράνιαν φλόγα, ποὺ καίει κι ἐξαερώνει τὰ πάντα σ' ἕναν ὠκεανὸ φωτός, μαθαίνουμε νὰ κρίνουμε καὶ νὰ ἐκτιμοῦμε τὸν καθένα τί εἶδους ἄνθρωπος εἶναι, καὶ ποῖο εἶναι τὸ πνεῦμα ποὺ τὸν κατέχει. Ποιὸς μπορεῖ νὰ πεῖ πῶς γνωρίζει κατάβαθα τὸ χαρακτήρα τῶν προσώπων ποὺ ἀπαρτίζουν τὸν κύκλον τῶν γνωρίμων καὶ τῶν φίλων του; Κανείς. Ὡστόσο τὰ ἔργα τους καὶ τὰ λόγια τους ποτὲ δὲ μᾶς ξαφνιάζουν γιατὶ εἶναι πάντοτε σύμφωνα μὲ τὴ γενικὴ ἀντίληψη ποὺ ἔχουμε ὑποσυνείδητα σχηματίσει γι' αὐτούς. Σὲ τοῦτον, μολονότι δὲ γνωρίζουμε νὰ ἔχει κάνει κάτι κακό, δὲν ἐμπιστευόμαστε. Σ' ἕναν ἄλλον, ποὺ ἐλάχιστον τὸν γνωρίζουμε, κάποια αὐθεντικὰ χαρακτηριστικὰ του μᾶς πείθουν, χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε ἀκριβῶς τὸ γιατί, πῶς ἀξίζει νὰ τοῦ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη. Γνωρίζουμε πολὺ καλὰ ὅ ἕνας τὸν ἄλλο — ποιὸς ἀπὸ μᾶς εἶναι ἐν τάξει μὲ τὸν ἑαυτό του, ποιὸς πιστεύει πραγματικὰ τὰ ὅσα διδάσκει καὶ ποιὸς ὑποκρίνεται ὅτι τὰ πιστεύει.

Ὅλοι εἴμαστε παρατηρητὲς τῶν μυστικῶν πνευματικῶν ἐκ-

δηλώσεων. Αυτή ή διαγνωστική διαίσθηση μᾶς ἀκολουθεῖ σ' ὅλη μας τή ζωή καί κυριαρχεῖ στόν ὑποσυνείδητο κόσμο μας. Τὰ φερσίματα τοῦ διπλανοῦ μας, τὸ ἐπάγγελμά του, οἱ θρησκευτικές του πεποιθήσεις, οἱ φιλίες του, οἱ ἔριδές του εἶναι μιὰ πλατειᾶ ἀνακριτική διερεύνηση τοῦ χαρακτήρα του. Εἴτε στίς συνεδριάσεις δικαστηρίου, εἴτε σέ ἰδιωτικές συντροφίες, εἴτε πρόσωπο μέ πρόσωπο, τόσο ὁ κατήγορος ὅσο κι ὁ κατηγορούμενος εἶναι ἄνθρωποι πού προσφέρονται νά κριθοῦν. Ἐκδηλώνουν πάντα, καί παρὰ τή θέλησή τους, ἐκεῖνες τίς καίριες μικρολεπτομέρειες πού ἀποκαλύπτουν γυμνῶ τόν ἀληθινὸ χαρακτήρα. Μά, θά ρωτήσετε, ποιός κρίνει; Καί τί κρίνει; "Ὅχι πάντως ἡ νόησή μας. Αὐτές οἱ ἀποκαλυπτικές μικρολεπτομέρειες δέν ἐπισημαίνονται οὔτε ἀπὸ τήν ἐξυπνάδα μας, οὔτε ἀπ' τήν ἄγρυπνή μας παρατηρητικότητα. "Ὅχι· ἡ σοφία τοῦ σοφοῦ συνίσταται σέ τοῦτο: ὅτι δέν κρίνει τοὺς ἄλλους· μὰ τοὺς ἀφήνει νά κριθοῦν μόνοι τους, κι ἐκεῖνος ἀπλῶς καταγράφει τήν ἐτυμηγορία πού δίνουν γιὰ τὸν ἑαυτό τους.

Ἀπὸ τή φύση αὐτῆς τῆς ἀναπόφευχτης λειτουργίας, ἡ ἀτομική βούληση παραμερίζεται, καί, παρ' ὅλες τίς προσπάθειές μας ἢ τίς ἀτέλειές μας, τόσο ἡ δική σας ἐσώτατη ἰδιοσυγκρασία, ὅσο κι ἡ δική μου, ἀλληλοαποκαλύπτονται. Αὐτὸ πού εἴμαστε θά τὸ ἐκδηλώσουμε εἴτε τὸ θέλουμε, εἴτε ὄχι. Σκέψεις εἰσέρχονται στό μυαλό μας ἀπὸ δρόμους πού ποτὲ δέν ἀφέθησαν ἀνοιχτοί, καί σκέψεις φεύγουν ἀπ' τὸ μυαλό μας ἀπὸ δρόμους πού ποτὲ δὲ θελήσαμε ν' ἀνοίξουμε. Ὁ χαρακτήρας φανερώνεται ὅσο κι ἂν μεταμφιεστῆ. Ὁ ἀλάθητος δείκτης τῆς πραγματικῆς πρόδου μας εἶναι ὁ τόνος πού ὑπογραμμίζει τή συμπεριφορά μας. Οὔτε ἡ ἡλικία μας, οὔτε ἡ ἀνατροφή κι οἱ συντροφίες μας, οὔτε οἱ γνώσεις μας, οὔτε οἱ πράξεις κι οἱ ἱκανότητές μας, οὔτε ὅλα αὐτὰ μαζί μποροῦν νά μᾶς κάνουν νά φανοῦμε ἀνώτεροι ἀπ' ὅ,τι εἴμαστε. Ἄν δέν ἔχουμε φτάσει σ' ἐκεῖνη τήν ἁρμονικὴ ἀνταπόκριση μέ τὸ Θεό, οἱ τρόποι μας, ἡ ὁμιλία μας, τὰ ἐκφραστικά μας μέσα, ἡ ἀρχιτεκτονική, θά ἔλεγα, ὅλων τῶν σκέψεών μας ἀθέλητα θά μᾶς προδώσουν, ὅση κι ἂν καταβάλουμε ἥρωική φροντίδα. Μ' ἂν ἔχουμε πετύχει τὸ στόχο, τότε ἡ θεότητα θά κάνει τήν ὑπαρξή μας ν' ἀκτινοβολήσῃ ἕνα πρωτόθωρο φέγγος, κι ὡς εἶναι ὅση θέλει ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀπλοϊκότητά μας, κι ἀντίξοες οἱ περιστάσεις. Ὁ τόνος τῆς γενικῆς συμπεριφορᾶς εἶναι ἄλλος σ' ἐκεῖνον πού γυρεύει ἀκόμα τὸ δρόμο του, κι ἄλλος σ' ἐκεῖνον πού τὸν ἔχει βρεῖ.

Ἡ μεγάλη διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στοὺς μύστες καί στοὺς λογοτέχνες· ἀνάμεσα σέ ποιητὲς σὰν τὸν Χέρμπερτ καί σέ ποιητὲς σὰν τὸν Πόουπ· ἀνάμεσα σέ φιλοσόφους σὰν τὸν Σπιινόζα,

τὸν Κάντ καὶ τὸν Κόλεριτζ, καὶ σὲ φιλοσόφους σὰν τὸν Λόκ, τὸν Πάλεϋ, τὸν Μάκιντος καὶ τὸν Στιούαρτ· ἀνάμεσα σὲ κοσμικοὺς τύπους μὲ φήμη σπουδαίων causeurs, καὶ σ' ἐκείνους τοὺς λιγιστοὺς περίπαθους μυστικιστὲς ποὺ σχεδὸν μισότρελοι προφητεύουσι κάτω ἀπ' τὴν ἐπήρεια ἐνὸς ἀπειροῦ πνεύματος, — ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι ὅτι ἡ μιᾷ τάξῃ μιλάει ἐκ τῶν ἑνδον ἢ ἀπὸ ἐμπειρία, τμῆμα καὶ μέτοχος τοῦ γεγονότος· καὶ ἡ ἄλλη τάξῃ μιλάει ἐξ ἀπόπτου, ἀπλὸς θεατὴς ἢ ἴσως σὰν κοινωνὸς τοῦ γεγονότος μέσα ἀπὸ τρίτα πρόσωπα. Εἶναι μάταιο πρᾶγμα τὸ νὰ ὑποστῶ μιᾷ τέτοιᾳ διδασχῇ ἀπὸ ἄτομα ποὺ βλέπουν τὸν κόσμον ἀπ' ἔξω. Τοῦτο μπορῶ νὰ τὸ κάνω πολὺ εὐκόλα καὶ μόνος μου. Ὁ Χριστὸς μίλησε πάντοτε ἀπὸ μέσα, καὶ σὲ ὕψος ποὺ ξεπέρασε ὅλους τοὺς ἄλλους. Ἐδῶ εἶναι τὸ θαῦμα: Ἡ ψυχὴ μας εἶναι προετοιμασμένη νὰ δεχτεῖ τὸ Λόγον ἀναγνωρίζοντας ἀμέσως πῶς αὐτὸς εἶναι. Ὅλοι μας βρισκόμαστε σὲ μιᾷ διαρκῇ προσμονῇ ἐνὸς τέτοιου δασκάλου. Μ' ἂν κάποιος δὲ μιλεῖ μέσα ἀπ' αὐτὸν τὸν πέπλο, ὅποτε ὁ λόγος καὶ τὸ λεγόμενον γίνονται ἓνα καὶ τὸ αὐτό, ὅς ἔχει τὴν ταπεινοσύνη νὰ τὸ δμολογεῖ.

Ἡ ἴδια αὐτὴ Παντογνωσία πνέει μέσα ἀπ' τὸ μυαλὸ καὶ κάνει αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε μεγαλοφυΐα. Πολλὴ ἀπ' τὴν ἐγκόσμια σοφία δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἀληθινὴ σοφία, καὶ ἡ πιδὸ φωτισμένη τάξῃ ἀνθρώπων, χωρὶς ἀμφιβολία, δὲν εἶναι οἱ γραμματισμένοι, καὶ ὅς ἔχουν αὐτοὶ τὴν φιλολογικὴν φήμη. Μέσα στὰ πλήθη τῶν λογίων καὶ τῶν συγγραφέων δὲ συναντοῦμε ἐξαγιασμένες παρουσίες· νιώθουμε πιδὸ πολὺ πῶς ἔχουν δεξιότητα καὶ ἐξυπνάδα παρὰ ἐμπνευση· κατέχουν κάποιο φῶς μὰ δὲν ξέρουν ἀπὸ ποῦ ἔρχεται καὶ λένε πῶς εἶναι δικό τους· τὸ ταλέντο τους εἶναι μιᾷ ὑπερτροφικῇ ἰκανότητι, κάποιο μέλος τοῦ σώματός τους ποὺ πῆρε ἀφύσικη ἀνάπτυξη, ὥστε ἡ δύναμή τους, στήν οὐσία, νὰ εἶναι ἀρρώστια. Σὲ τοῦτες τίς περιπτώσεις τὰ διανοητικὰ χαρίσματα δὲ δίνουν τὴν ἐντύπωση ἀρετῶν, μὰ σχεδὸν φαντάζουν σὰ δικαστροφές· καὶ νιώθουμε πῶς τὸ ταλέντο εἶναι πάντα ἀνάλογο μὲ τὴν πρόοδο τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀλήθεια. Ἡ μεγαλοφυΐα ὅμως ἔχει φύση θρησκευτικὴ. Εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν παλμῶν τῆς οἰκουμενικῆς καρδιάς. Δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀνώμαλο, μὰ μοιάζει πάρα πολὺ μὲ ὅ,τι αἰσθάνονται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι. Ὑπάρχει σ' ὅλους τοὺς μεγάλους ποιητὲς μιᾷ πανανθρώπινη σοφία ποὺ ρίχνει σὲ δεύτερη μοῖρα τίς ἄλλες τους ιδιότητες. Ὁ συγγραφέας, ὁ λόγιος, ὁ πολιτευόμενος, ὁ ἄρχοντας δὲν ἐξοβελίζουν μέσ' ἀπὸ αὐτοὺς τὸν ἄνθρωπον. Ἀνθρωπιὰ ἀχτιδοβολοῦν ὁ Ὅμηρος, ὁ Τσῶσερ, ὁ Σπένσερ, ὁ Σαίξπηρ, ὁ Μίλτων. Εἶναι ἰκανοποιημένοι ἔχοντας καὶ προβάλλοντας ἀλήθεια. Καὶ πατοῦν σὲ στέρεη βάση. Φαίνονται ψυχροὶ καὶ συγκρατημένοι σ' ἐκείνους ποὺ ἔχουν κα-

κομάθει τὰ γούστα τους στὰ ἔξαλλα πάθη καὶ στὰ χτυπητὰ χρώματα ποὺ χρησιμοποιοῦν στὶς περιγραφές τους ἄλλοι μικρότεροι, μὰ δημοφιλεῖς συγγραφεῖς. Γιατὶ τοῦτοι ἐδῶ εἶναι ποιητὲς μὲ τὴν ἐλεύθερη ἔξοδο ποὺ δίνουν στὴν περίεργη ψυχὴ, ἣ ὁποία μὲς ἀπ' τὰ μάτια τους θεωρεῖ ξανὰ κι εὐλογεῖ τὰ πράγματα ποὺ ἠ ἴδια ἔπλασε. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀνώτερη ἀπ' τὴ γνώση της, σοφώτερη ἀπ' ὅλα της τὰ πλάσματα. Ὁ μέγας ποιητὴς μᾶς κάνει νὰ νιώσουμε τὸ πλοῦτος ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι κατέχουμε, κι ὅσο γιὰ τὰ ἴδια τὰ συνθέματά του ἐκδηλώνουμε λιγώτερο ἐνδιαφέρον. Ἡ καλύτερη ἐπίδρασή του στὸ πνεῦμα μας εἶναι ὅταν μᾶς διδάσκει ν' ἀδιαφοροῦμε γιὰ ὅ,τι τεχνικὰ ἔχει ἐπιτελέσει. Ὁ Σαίξπηρ μᾶς προκαλεῖ μιὰ τέτοια πνευματικὴ ἀνάταση, ὥστε μᾶς υποβάλλεται ἡ ἰδέα πὼς ἓνα πλοῦτος εἶναι ἀδέσποτο καὶ ζητάει κύριο· καὶ τότε νιώθουμε πὼς τὰ ἔξοχα ἔργα ποὺ δημιούργησε, καὶ ποὺ σ' ἄλλες ὥρες τὰ ἐξυμνοῦμε σὰν ποίηση αὐθύπαρχτη δὲν εἶναι περισσότερο πραγματικὰ ἀπ' τὸν ἴσκιό ἐνὸς περαστικοῦ ἐπάνω στὸν τοῖχο. Ἡ πνοὴ ποὺ ἐνυπάρχει στὸν Ἄμλετ καὶ στὸν Δῆρ, μπορεῖ νὰ «ξαναπνεύσει» τὴν πᾶσα ὥρα. Γιατὶ τότε τόση σημασία στὰ ὀνόματα Ἄμλετ καὶ Δῆρ, σὰ νὰ μὴν ὑπάρχει ἡ ψυχὴ ἀπ' ὅπου ἔπεσαν, ὅπως ἀπ' τὰ χεῖλη πέφτει ὁ λόγος;

Αὐτὴ ἡ δύναμη δὲν κάνει τὴν ἐμφάνισή της μ' ἄλλον τρόπο παρὰ μὲ μιὰ ὀλοκληρωτικὴ κατοχὴ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Παρουσιάζεται στὸν ταπεινὸ καὶ τὸν ἀπλό· παρουσιάζεται σ' ὅποιον λυτρωθεῖ ἀπ' τὴν ἀπομίμηση καὶ τὸν ἐγωισμό· παρουσιάζεται σὰν ἐσωτερικὸ φέγγος· παρουσιάζεται σὰ γαλήνη καὶ μεγαλεῖο. Ὅταν ἀτενίζουμε ἐκείνους ποὺ «φώτισε», τότε συνειδητοποιοῦμε πὼς ὑπάρχουν ὅλο κι ὑψηλότεροι ἀναβαθμοὶ μεγαλοσύνης. Ὁποῖος «φωτίστηκε», βγαίνει ἀπ' τὴ δοκιμασία ὑπέροχα μεταμορφωμένος. Δὲ συνομιλεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ μάθει τίς γνώμες τους. Τοὺς κρίνει. Ἀπαιτεῖ ἀπὸ μᾶς νὰ εἴμαστε ἀπέριττοι κι εἰλικρινεῖς. Ὁ ματαιόδοξος ταξιδιώτης πασχίζει νὰ δώσει περιεχόμενο στὴ ζωὴ του ἀναφέροντας τί τοῦ εἶπαν καὶ τί τοῦ ἔκαναν ὁ τάδε πρίγκιπας ἢ ἡ τάδε κόμισσα. Ὁ ἀνόητος αὐτὸς σᾶς δείχνει τὰ κουταλάκια, τίς καρφίτσες καὶ τὰ δαχτυλίδια ποὺ τοῦ χάρισαν καὶ φυλάει μ' εὐλάβεια τὰ ἐπισκεπτήρια καὶ τίς εὐχετήριες κάρτες τους. Ὁ πιὸ πολιτισμένος πάλι σταματᾷ ἐπὶ ποιητικὲς περιγραφές — τὴν ἐπίσκεψή στὴ Ρώμη, τίς διασημότητες ποὺ συνάντησε, τοὺς λαμπροὺς φίλους ποὺ γνώρισε, ἢ πάρα πέρα, τὸ μεγαλόπρεπο τοπίο, τὰ βουνὰ καὶ τίς σπουδαῖο φανεῖς σκέψεις ποὺ ἔκανε ἐπάνω στὰ βουνὰ — κι ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ πασπαλίσῃ μὲ λίγη ρομαντικὴ χρυσόσκονη τὴ ζωούλα του. Μὰ ἡ ψυχὴ ποὺ δέχεται τὴν ἔλευση τοῦ μεγάλου Θεοῦ κι ἀναδέχεται τὴ λατρεία του, εἶναι ἀπλή κι ἀπροσποίητη· δὲ χρειάζε-